

2.2. Η σωκρατική αντίληψη

Το μόνο σύμπαν που αναγνωρίζει ο Σωκράτης και που σ' αυτό αναφέρονται όλες του οι έρευνες, είναι το σύμπαν του ανθρώπου. Για το φιλόσοφο το ερώτημα είναι μονάχα ένα: τι είναι ο άνθρωπος; Το πρόβλημα του ανθρώπου είναι το ορόσημο που χωρίζει τη σωκρατική από την προσωκρατική σκέψη. (Cassirer E.: 1985, 14). Σύμφωνα με τη γνωστή φράση του Κικέρωνα, ο Σωκράτης κατέβασε τη φιλοσοφία από τον ουρανό και την έβαλε να κατοικήσει στις πόλεις και τα σπίτια. (Κικέρων: "Tusculanae disputationes", 5, 10). Με το Σωκράτη, το φιλοσοφικό ερώτημα στρέφεται από τον κόσμο και τη φύση, ολοκληρωτικά προς τον άνθρωπο. Εξετάζονται οι νόμοι στους οποίους υπόκεινται οι πράξεις του και ο δρόμος που είναι κατάλληλος για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων του. (Κανάκη – Πρωτόπαπα Σ.: 1998, 265).

Με το Σωκράτη αρχίζει να παίρνει μορφή η νέα πίστη της ανοικτής κοινωνίας προς τον άνθρωπο, χωρίς να έχει διατυπωθεί καθαρά ακόμη. "Τη μεγαλύτερη συμβολή σε αυτήν την πίστη την πέτυχε ο Σωκράτης, ο οποίος και πέθανε γι' αυτήν". (Popper K.: 1982, 255). Συγκεκριμένα, πίστευε πως η ηθική ακεραιότητα αποτελεί τον υψηλότερο δείκτη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Διακήρυττε λοιπόν πως ο άνθρωπος οφείλει να τη διαφυλάττει πάση θυσία, ακόμη κι αν αδικείται ή θίγεται το προσωπικό του όφελος. Υποστήριζε πως, όταν διακυβεύονται οι ηθικές αξίες, είναι καλύτερα ο άνθρωπος να αδικείται παρά να αδικεί.

Κατά το Σωκράτη ο άνθρωπος είναι σε θέση να καταστεί ηθικά ενάρετος, εφόσον υπάρχει αλήθεια την οποία μπορούν όλοι να τη γνωρίσουν. Η δυνατότητα γνώσης της αλήθειας δεν περιορίζεται σε μια κατηγορία ανθρώπων, αλλά επεκτείνεται σε όλους. Επομένως, όλοι είναι σε θέση να ανακαλύψουν τι είναι ηθικά σωστό, ώστε να το πράξουν, και τι ηθικά επιλήψιμο, ώστε να το αποφύγουν. Ο Σωκράτης πίστευε πως είναι δυνατόν να διαμορφωθεί ένας κώδικας ηθικής συμπεριφοράς κοινός για κάθε άνθρωπο. Εφόσον η αρετή ταυτίζεται με τη γνώση και την αλήθεια, μπορούν όλοι οι άνθρωποι να συμφωνήσουν για τους κανόνες που πρέπει να διέπουν τη ζωή τους. Το ενδιαφέρον του επομένως ο Σωκράτης το στρέφει στο "πρόβλημα της γνώσης της αρετής". (Ξενοφών: "Απομνημονεύματα" I 1, 16). Προς την κατεύθυνση αυτή, παρατηρεί και οδηγεί την ανθρώπινη συμπεριφορά, προσπαθώντας να θεμελιώσει ηθικές ερωτήσεις με τη λογική. Η σωκρατική διδασκαλία της γνώσης της αρετής κορυφώνεται στη φράση "ούδείς ἐκὼν κακός" (κανένας δε διαπράττει αδικία με τη θέλησή του, ή διαφορετικά, όποιος διαπράττει αδικία αυτό γίνεται από άγνοια). (Πλάτων: "Πρωταγόρας" 358a-358c).

Ο Σωκράτης κάνει διεξοδική ανάλυση στις επιμέρους ανθρώπινες ιδιότητες. Μολονότι όμως η αρετή ονομάζεται με διαφορετικά κάθε φορά ονόματα (ανδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, σοφία), ανάλογα με την κατάσταση και την περιοχή δραστηριότητάς της, εντούτοις είναι ένα όλον και πρέπει να αναγνωρίζεται ως όλον. (Cassirer E.: 1985, 15 και Μιχαηλίδης Κ., 1997, 162, 163).

Ανεξάρτητα από το ενδιαφέρον του σε θέματα ηθικής, ο Σωκράτης εξακολουθεί να είναι δεμένος με την ορθολογιστική παράδοση των

προσωκρατικών. Παρατηρεί τον άνθρωπο υπό το πρίσμα της λογικής που τον χαρακτηρίζει. Η λογική είναι αυτή που κάνει τον άνθρωπο ικανό να είναι κάτι περισσότερο από πλάσμα γεμάτο από επιθυμίες, και που του δίνει το δικαίωμα να έχει μέσα του τον προορισμό του. (Porper K.: 1982, 255). Η πίστη του Σωκράτη στην πειθώ του ορθού λόγου είναι απεριόριστη. Αυτό φαίνεται καθαρά στους σωκρατικούς διαλόγους, όπου η ιδιότυπη δομή τους αξιολογείται ως πολύ σημαντική μέθοδος διδασκαλίας. (Παπάς Α.: 1987, 29-32). Κατά τη διαδικασία των διαλόγων αυτών ο Σωκράτης υποβάλλει ερωτήσεις στους βέβαιους για τις γνώσεις τους συνομιλητές του. Ύστερα, μέσω μιας αυστηρά λογικής διαδικασίας, ελέγχει μία προς μία τις απαντήσεις τους ως εσφαλμένες ή ανεπαρκείς.

Τέλος, οι συνομιλητές του συνειδητοποιούν την αντίθεση μεταξύ εκείνου που νόμιζαν πως γνωρίζουν κι εκείνου που πράγματι γνωρίζουν. (Κανάκης Ι.: 1993, 80). Αφού λοιπόν ξεδιάλυσε τον ορίζοντα από κάθε είδους προκατάληψη, ο Σωκράτης επιχειρούσε να μελετήσει το υπό εξέταση ζήτημα από όλες τις πλευρές του. Συγκέντρωνε τις απαραίτητες πληροφορίες, προέβαινε στην καταγραφή των βασικών γνωρισμάτων του ζητήματος που τον απασχολούσε και διατύπωνε τον ορισμό της έννοιάς του.

Η διατύπωση του ορισμού της έννοιας αποτελούσε για το Σωκράτη το τελικό στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας. Έμβλημα του σωκρατικού διαλόγου είναι “τὸ κοινῆ ζητητέον”. (Πλάτωνος: “Μένων” 80d, “Γοργίας” 506a, 498e, 503d, “Χαρμίδης” 165b, c). Οι συζητητές συμπορεύονται στο δρόμο του κοινού στοχασμού. Ο σωκρατικός συζητητής αναγνωρίζει σε κάθε άνθρωπο την ικανότητα για λογική και κριτική σκέψη, εκφράζει τη γνώμη του χωρίς επιφυλάξεις και σέβεται τις απόψεις των άλλων. Διατυπώνει με ειλικρίνεια τις σκέψεις του και φανερώνει καθαρά τις πεποιθήσεις και τις αμφιβολίες του. Ενεργεί ορθολογικά, γι' αυτό συμφωνεί με το συνομιλητή του, όταν αυτός προβάλλει ισχυρά επιχειρήματα για την άποψή του. (Κανάκης Ι.: 1993, 83). Ο σωκρατικός διάλογος αποδεικνύει πως ο λόγος δεν είναι μια αφηρημένη ιδέα. Βρίσκει την επαλήθευσή του μέσα στη συναίνεση των άλλων και στην αμοιβαία αναζήτηση της αυτοπραγμάτωσης. Η διαλογική σχέση είναι η κατ' εξοχήν ανθρώπινη σχέση η οποία σώζει και τα δύο, τον άνθρωπο και το λόγο, δεχόμενη ταυτόχρονα και τα όριά τους. (Μιχαηλίδης Κ.: 1997, 167). Η σωκρατική άποψη της φιλοσοφίας διατυπώνεται καθαρά στη φράση “φιλοσοφοῦντα με δεῖν ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἑμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους”. (Πλάτωνος: “Απολογία Σωκράτους” 28e).

Ο Σωκράτης εξετάζει και ελέγχει τον εαυτό του και τους άλλους, γιατί πιστεύει πως “ὁ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτός ἀνθρώπων”. (Πλάτωνος: “Απολογία Σωκράτους” 38a). Ο αυτοέλεγχος όμως, καθώς και ο έλεγχος των άλλων οδηγούν στο “γνῶθι σαυτόν” και στο “ἐν οἴδᾳ, ὅτι οὐδέν οἴδᾳ”. Οι διαπιστώσεις αυτές βοηθούν τον άνθρωπο να συνειδητοποιήσει τα όρια των πνευματικών του δυνάμεων, τον ασκούν στην πνευματική μετριοφροσύνη και τον συνηθίζουν στη διανοητική εντιμότητα. (Porper K.: 1982, 225, 422).

Κατά τη μελέτη των σωκρατικών διαλόγων δεν φαίνεται άμεση λύση του ανθρωπολογικού προβλήματος. Ο Σωκράτης, ενώ δίνει λεπτομερή ανάλυση των επιμέρους ανθρωπίνων ιδιοτήτων και αρετών, δεν αποτολμά ορισμό του ανθρώπου. Αυτό συμβαίνει γιατί η φύση του ανθρώπου δεν μπορεί να

ανακαλυφθεί με τον ίδιο τρόπο που ανιχνεύεται η φύση των φυσικών πραγμάτων. Τα φυσικά πράγματα μπορούν να χαρακτηριστούν με κριτήριο τις αντικειμενικές τους ιδιότητες, ενώ ο άνθρωπος μπορεί να χαρακτηριστεί και να οριστεί με κριτήριο τη συνείδησή του.

Οι συνηθισμένοι τρόποι έρευνας (η εμπειρική παρατήρηση και η λογική ανάλυση) στην περίπτωση της μελέτης του ανθρώπου αποδεικνύονται ατελέσφοροι και ανεπαρκείς. Μόνο στην άμεση επικοινωνία με τον άνθρωπο διακρίνεται η φύση του. Για το λόγο αυτό, η φιλοσοφία, που έως τώρα είχε νοηθεί σαν νοητικός μονόλογος, με το Σωκράτη μεταμορφώνεται σε διάλογο. Μόνο με τη διαλεκτική σκέψη μπορεί να προσεγγισθεί η γνώση της ανθρώπινης φύσης. Η ίδια η αλήθεια από τη φύση της προκύπτει από τη διαλεκτική σκέψη. Ο μόνος τρόπος για ν' αποκτηθεί είναι η αδιάκοπη συνεργασία των υποκειμένων που αμοιβαία ρωτούν κι απαντούν. Πρέπει επομένως να κατανοηθεί η αλήθεια ως απόρροια κοινωνικής πράξης. (Cassirer E.: 1985, 15, 16).

Μέσα από τους σωκρατικούς διαλόγους προκύπτει μια νέα, έμμεση απάντηση στο ανθρωπολογικό ερώτημα. Άνθρωπος είναι το ον που αδιάκοπα αναζητά τον εαυτό του. Δεν ορίζεται μόνο από την αμφιβολία και την άρνηση, αλλά κυρίως από την επιθυμία της αυτοπραγμάτωσης. (Μιχαηλίδης Κ.: 1997, 163). Ο άνθρωπος κάθε στιγμή οφείλει να εξετάζει και να ερευνά τους όρους της ύπαρξής του. Σε αυτή την έρευνα και την κριτική στάση συνίσταται η πραγματική αξία της ανθρώπινης ζωής. Συνοψίζοντας, μέσα από τη σκέψη του Σωκράτη προκύπτει έμμεσα ένας ορισμός του ανθρώπου. *Άνθρωπος είναι το ον που, όταν δεχθεί μια έλλογη ερώτηση, μπορεί να δώσει έλλογη απάντηση.* Η γνώση του και η ηθικότητά του ορίζονται μέσα σ' αυτό το πλαίσιο. Ακριβώς με αυτή τη θεμελιώδη ικανότητά του, την ικανότητα να αποκρίνεται στον εαυτό του και τους άλλους, ο άνθρωπος γίνεται υπεύθυνο ον και ηθικό υποκείμενο. (Cassirer E.: 1985, 16, 17).

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- **Cassirer Ernst:** “An essay on Man”, New Haven, Yale University Press, 1944.
- **Κανάκη - Πρωτόπαπα Σ.:** «Φυσική - Επιστημονική Σκέψη στη Φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- **Κανάκης Ι.:** «Η Σωκρατική Μαιευτική» στο «Διαχρονική παρουσία της Ελληνικής Αρχαιότητας στις Επιστήμες της Αγωγής», εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1993.
- **Μιχαηλίδης Κ.:** «Η Ανθρώπινη Περίσταση και ο Σωκρατικός Διάλογος», στο *Η Επικαιρότητα της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- **Παπάς Α.:** «Σύγχρονη Θεωρία και Πράξη της Παιδείας», εκδ. Δελφοί.
- **Popper K.:** «Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της», μτφρ. Παπαδάκη Ε., εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 1982.
- **Παπάς Α.:** «Σύγχρονη Θεωρία και Πράξη της Παιδείας», εκδ. Δελφοί.
- **Popper K.:** «Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της», μτφρ. Παπαδάκη Ε., εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 1982.
- **Κικέρων :** «Tusculanae disputationes»
- **Ξενοφών :** «Απομνημονεύματα»
- **Πλάτων:** «Πρωταγόρας»
- **Πλάτων :** «Μένων»

Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο 18,19 Νοεμβρίου 2016

- **Πλάτων** : «Γοργίας»
- **Πλάτων** : «Χαρμίδης»